

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX, Issue - IV
October - December - 2020
English / Marathi Part - I

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "AJANTA".
Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

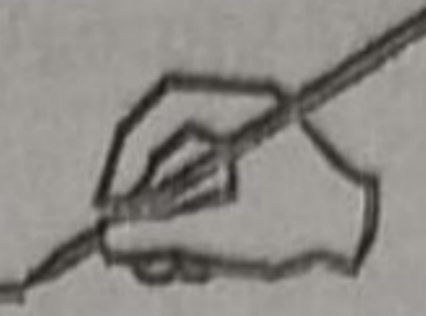
Cell No. : 9579260877, 9822620877, 7030308239 Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 6.399 (www.sjifactor.com)

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Feteah Eata
College of Art's and Science
Salmau Bin Abdul Aziz University, KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennai 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareilly Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	कोरोना : भारतातील सामाजिक, आर्थिक परिस्थिती आणि स्थलांतर प्रा. अंकुश झेड. गायकवाड	१-७
२	महाविद्यालयीन मुलींच्या शारिरीक क्षमतेवर सुर्यनमस्काराचा परिणाम डॉ. आशा संजय देशमुख प्रा. देवीसिंग फकीरा राठोड प्रा. शहाजी उत्तमराव चव्हाण	८-१२
३	दलित कवितेतील आंबेडकरी तत्त्वज्ञान: जग बदलण्याचे हत्यार डॉ. शिवाजी विश्वनाथ डोळसे	१३-२०
४	भौगोलिक दृष्टीकोनातून कोविड-१९ च्या पार्श्वभूमीवर लोकसंख्या स्थलांतर : एक अभ्यास प्रा. डॉ. कल्पना देशमुख	२१-२६
५	दलित कवितेतील विद्रोह डॉ. विठ्ठल केदारी	२७-२९
६	'बौद्ध आणि मूल्य शिक्षण' (बौद्ध च अगघ सिक्खनं) प्रा. डॉ. भिक्खू एम. सत्यपाल	३०-३३
७	कोविड-१९: पारंपरिक शिक्षणपद्धतीवर परिणाम डॉ. नीता र. तोरणे	३४-३९
८	कोरोनामुळे भारतातील सामाजिक व आर्थिक जीवनावरील परिणाम : एक अभ्यास डॉ. बी. आर. शिंदे डॉ. आर. एम. मूगावे	४०-४६
९	समान्यव्यवस्थेवर झालेले दूरगामी परिणाम : एक अभ्यास डॉ. रावसाहेब भीमराव नेरकर	४७-४९
१०	मराठी दलित कवितेचा इतिहास प्रा. डॉ. संगीता दोंडे	५०-५५
११	जागतिक शांतता आणि बुद्ध धम्म शिवानंद सुखदेव सालवे	५६-५८
१२	बीड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसाय एक भौगोलिक अभ्यास डॉ. घुगे एस. पी.	५९-६४

१२. बीड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसाय एक भौगोलिक अभ्यास

डॉ. घुगे एस. पी.

भूगोल विभाग प्रमुख, कला व विज्ञान महाविद्यालय, शिवाजीनगर, (गळी) ता. गेवराई, जि. बीड (महाराष्ट्र)

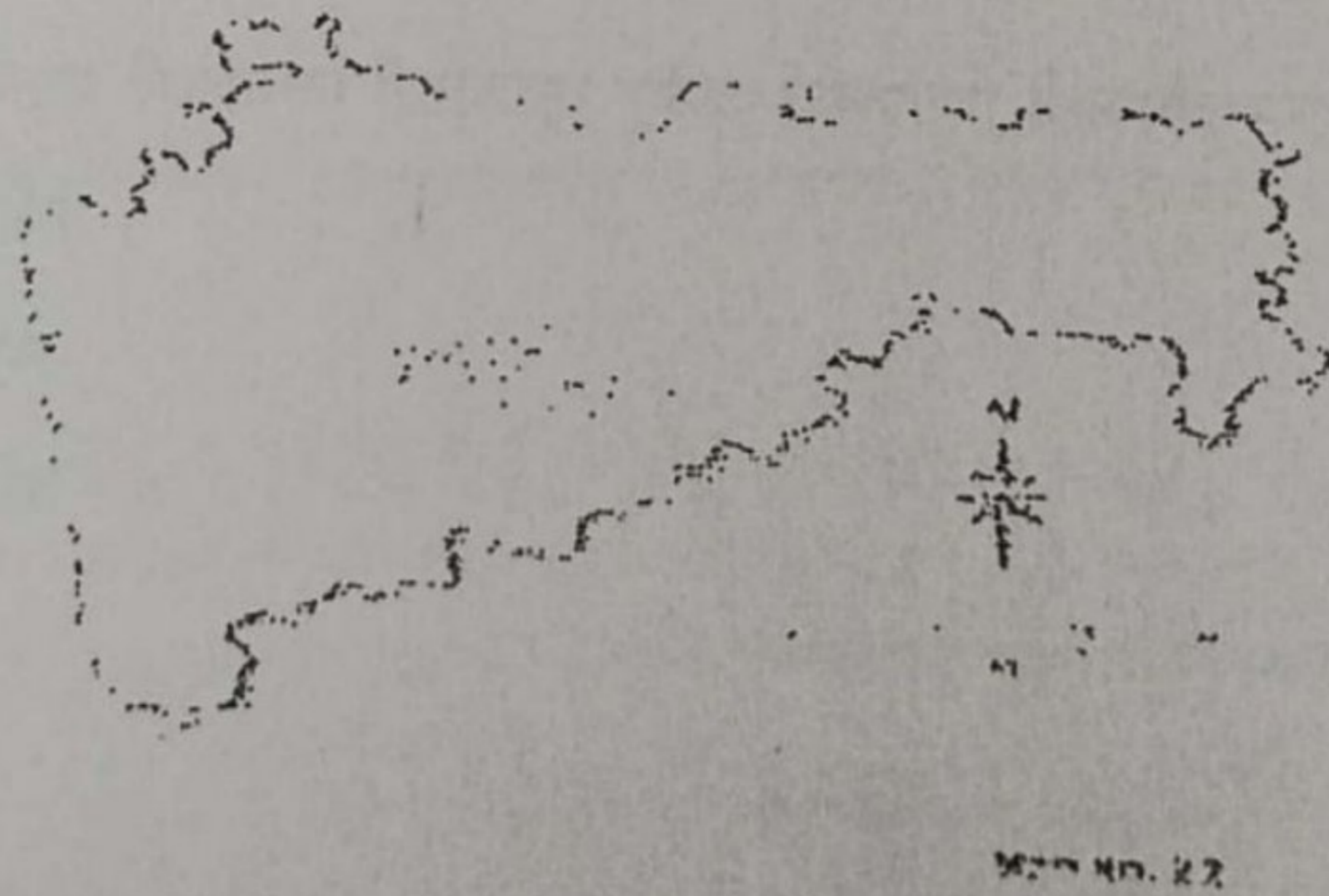
प्रस्तावना

भारताची अर्थव्यवस्था कृषीवर अवलंबून आहे. कृषी क्षेत्रातील बदल भारताच्या आर्थिक व सामाजिक व राजकीय व्यवस्थेवर पडत आहे. भारतातील शेती व्यवस्था पूर्णतः स्वतंत्र नसून अनेक पुरक व प्रेरक घटक घनिष्टतेने संबंधित आहेत. यामध्ये उल्लेखनीय घटक म्हणून मत्स्यव्यवसायाचा विचार भारतीय कृषीच्या प्रारंभापासून केला आहे. भारताच्या अर्थव्यवस्थेच्या विकासात दुय्यम व्यवसाय म्हणून मत्स्यव्यवसाय केला जातो. म्हणून संपूर्ण भारत किंवा प्रादेशिक व स्थानिक पातळीवर मत्स्यव्यवसाय करणे महत्त्वाचे ठरते. मानवाचा हा महत्त्वाचा व्यवसाय आहे. हा व्यवसाय प्राचीन काळापासून चालत आलेला आहे. प्रारंभी तो अन्न ही गरज भागविण्यासाठी केला जात होता. माशांचा उपयोग विविध प्रकारचे तेल, खते, पशूखाद्य, सौंदर्य प्रसाधने इ.साठी होतो. मासे टिकविण्यासाठी अनेक शास्त्रशुद्ध पध्दती विकसित झाल्यामुळे या व्यवसायाचे स्वरूप अधिकाधिक व्यापारी झाले. घसागरी शेतीड व घमत्स्य शेतीड या संकल्पना उदयास आल्या. व्यवसाय विकासाची गती आणि व्याप्ती वाढली. मत्स्यव्यवसाय हा दोन पध्दतीने केला जातो. १. खान्या पाण्यातील मासेमारी, २. गोड्यापाण्यातील मासेमारी, गोड्या पाण्यातील मासेमारी व्यवसायाचा विकास बीड जिल्ह्यामध्ये झालेला आहे.

इ.स. १९९१-९२ च्या गणनेनुसार २५८० मे.टन. उत्पादन मिळाले आहे व सन २००४-०५ च्या गणनेनुसार सरासरी ३९६५ मे २९ उत्पादन मिळाले आहे.

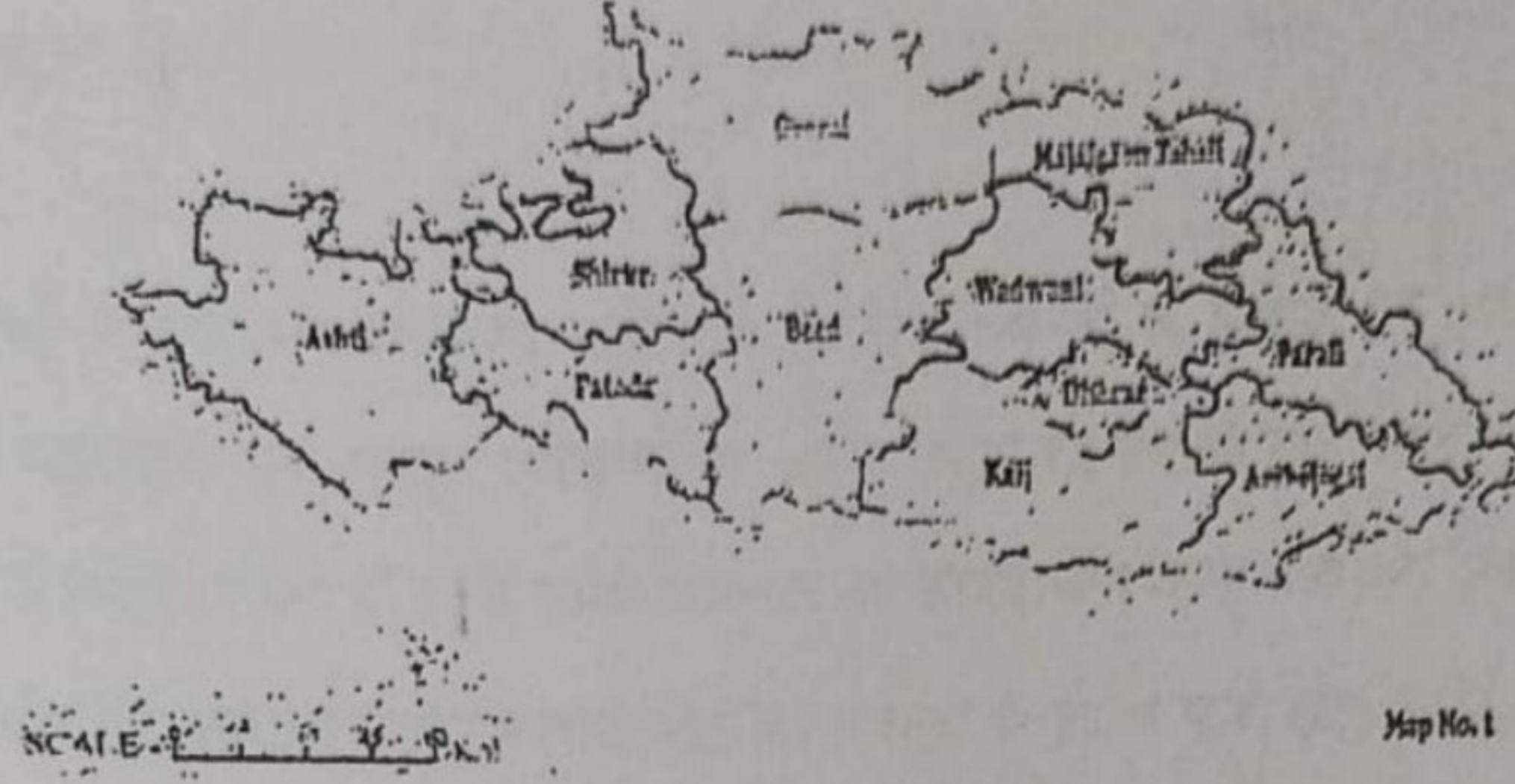
नकाशा क्रं. १ महाराष्ट्रातील बीड जिल्ह्याचे स्थान

MAHARASHTRA LOCATION OF BEED DISTRICT

नकाशा क्र. २ बीड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसाय करणारे तालुके

Location of Majalgaon Tahsil in Beed District

स्थान

महाराष्ट्रातील मराठवाडा विभागाच्या मध्यस्थानी बीड जिल्हा आहे. बीड जिल्हा औरंगाबाद विभागाच्या पश्चिमेस मध्यभागी वसलेला आहे. हा जिल्हा २८.२८ ते १९.२८ या उत्तर आक्षांशावर आणि ७४.५४ ते ७६.५७ या पूर्व रेखांशांवर आहे. जिल्ह्याच्या उत्तरेस औरंगाबाद व जालना, पूर्वेस परभणी व लातूर हे जिल्हे आहेत. दक्षिणेस उस्मानाबाद व पश्चिमेस अहमदनगर जिल्हा आहे. गोदावरी नदी ही या जिल्ह्याची महत्त्वाची नदी असून ती प्रामुख्याने जिल्ह्याच्या उत्तर सिमेच्या गोवराई व माजलगांव या तालुक्यांच्या सरहद्दीवरून वाहते.

सन २००१ च्या जनगणनेनुसार बीड जिल्ह्याची लोकसंख्या २१,५९,८४२ एवढी असून लोकसंख्याची घनता २०२ चौ.कि.मी. आहे. जिल्ह्याचे एकूण क्षेत्रफळ १०६१५.३ चौ.कि.मी. आहे. महाराष्ट्राच्या क्षेत्रापैकी ३.४४ % वाटा बीड जिल्ह्याचा आहे. सन इ.स.१९११-१२ मध्ये जिल्ह्यामध्ये सहा तालुके अस्तित्वात होते. त्यानंतर प्रशासकीय सेवा व वाढती लोकसंख्याचा विचार करून तालुक्याची संख्या अकरा (११) करण्यात आली आहे. सध्या जिल्ह्यात १) बीड, २) गोवराई, ३) माजलगांव, ४) अंवाजोगाई, ५) वडवणी, ६) धारूर, ७) परळी, ८) पाटोदा, ९) आष्टी, १०) केज, ११) शिरूर कासार इ. तालुके आहेत.

प्राकृतिक रचना

बीड जिल्हा दख्खनच्या काळवठी दगडाच्या प्रदेशास वसलेला आहे. बालाघाट ची डोंगर रांग ही जिल्ह्याच्या प्रमुख रांगा असून ती पश्चिमेकडे अहमदनगर जिल्ह्याच्या सिमेपासून पूर्वेला जिल्ह्याच्या सिमेपर्यंत पसरलेली आहे. या पर्वत रांगामुळे जिल्ह्याचे दोन भाग पडलेले आहेत.

१. गंगथडी सखल प्रदेश
२. बालाघाट डोंगर प्रदेश

बालाघाट डोंगर रांगाची समुद्र सपाटी पासून उंची २००० ते २२०० फुटापर्यंत आहे. गंगयडी प्रदेशाची उंची १२०० ते १५०० फुटापर्यंत आहे. दक्षिणेकडील संपूर्ण भाग डोंगर रांगाचा असून उत्तरेकडील भाग गोदावरी खोऱ्यांचा आहे. दक्षिणेकडील काही भाग मांजरा नदीचा आहे.

भू - रचना

जिल्ह्यामध्ये दडूतांशी जमीनी पातळथरांच्या खडकाळ आहेत. गेवराई व माजलगाव तालुक्यातील जमीनी काळ्या प्रतिका आहेत. गोदावरी ही महत्त्वाची नदी असून त्याचबरोबर अनेक नद्या या जिल्ह्यातून वाहतात. भरपूर पाऊस असेल तर आठ महिण्यापर्यंत वाहतात. सर्वसाधारणपणे बीड जिल्ह्यात हवामान अल्हाददायक व उत्सावर्धक असते. सरासरी ६५० ते ७५० मी.मी. पर्यंत पाऊस पडतो. बीड जिल्ह्यातील मत्स्य व्यवसायात बदल कसे झाले. ते कसे होत आहेत याची माहिती करुन घेणे हा प्रमुख संशोधनाचा उद्देश आहे.

ध्येय व उद्दिष्टे

१. बीड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसायात बदल अभ्यासणे.
२. मत्स्यव्यवसायातील विविध माशांच्या जाती अभ्यासणे.
३. मत्स्यव्यवसाय च्या विकासासाठी नविन तंत्र अभ्यासणे.
४. मत्स्यव्यवसायाच्या उत्पादनात वाढ करण्यासाठी योग्य नियोजन आणि तंत्र कौशल्य निर्मिती अभ्यासणे.

अभ्यास पध्दती

प्रस्तुत शोध निबंधाचा कालावधी १९९१-९२ ते २००४-०३ आहे. संशोधनासाठी दुयम सामग्रीचा उपयोग केला आहे. त्यामध्ये जिल्हा परिषद वार्षिक अहवाल, जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन अहवाल, बीड जिल्हा पर्याप्तदर्शी योजना, मत्स्यव्यवसाय विकास अधिकारी बीड अहवाल, यासर्व बाबींचा अभ्यास करुन संशोधन आराखडा पध्दतीचा वापर केला आहे.

अभ्यास क्षेत्र

बीड जिल्हा सतत दुष्काळाच्या छायेत येणारा असून जिल्ह्याचा आर्थिक विकास हा संपूर्णपणे पावसावर अवलंबून आहे. जिल्ह्यामध्ये मत्स्यव्यवसाया करीता नैसर्गिकरित्या नद्या व बंदीस्त पाण्याचे क्षेत्र उपलब्ध आहे. परंतु, ही जलक्षेत्र भरपूर प्रमाणात उपलब्ध नाहीत. जिल्ह्यामध्ये गोदावरी, सिंदफना, कुंडलिका, मांजरा, कावेरी, रुटी, मेहकरी अशा अनेक नद्यांचा समावेश आहे. जिल्ह्यामध्ये २६८ तलावांची जलक्षेत्र २०,१२० हेक्टर असून १८००० जलक्षेत्र मत्स्यव्यवसायासाठी उपयुक्त आहेत. यामध्ये प्रमुख जलाशय १५ मध्यम प्रकल्पाचा समावेश आहे. तसेच ७६ लघू तलाव आहेत. जिल्ह्यामध्ये सुमारे १५० मत्स्यव्यवसाय सहकारी संस्था असून ४०० सभासद संस्था आहेत.

तक्ता नं. १

तालुकानिहाय मत्स्यव्यवसायाचे वितरण सन १९९१-९२

अ.क्र.	तालुका	ढांची लांबी	मत्स्यव्यवसायाचे एकुण क्षेत्र (हेक्टर) (सरोवरे, तलाव, तळी)	मत्स्यव्यवसायासाठी उपभोगात आणलेले क्षेत्र (हेक्टर)	भुजलमत्स्य उत्पादा (मे.ट- T)	मत्स्यव्यवसायात वापरलेले बीज (लाखात)
१	बीड	उ.ा.	८२४	७२४	२२०	२८.२८
२	गेवराई	उ.ा.	५७६	४७५	२३०	७.०३
३	माजलगांव	उ.ा.	११५४१	९०४१	७९०	१०.३७
४	अंबाजोगाई	उ.ा.	१११४	९१४	३००	८.३६
५	केज	उ.ा.	५६६४	५२३७	४५४	१०.६७
६	पाटोदा	उ.ा.	१४३२	११३५	२८५	२१.९५
७	आष्टी	उ.ा.	९७०	७८८	२१०	११.३४
	एकुण	६४८	२२१२१	१८३९४	२४८९	९८.००

संदर्भ : मत्स्यव्यवसाय विकास अधिकारी, बीड

तक्ता नं. १ वरुन असे निदर्शनास येते की, सन १९९१-९२ साली बीड जिल्हा सात तालुक्यात समाविष्ट होता. यामध्ये माजलगांव तालुक्यात मत्स्यव्यवसायाला कथा हेक्टर उपलब्ध असताना क्षेत्रात ७९० मे.टन उत्पादन मिळाले. यासाठी लागणारे मत्स्यबीज १०.३४ लाख वापरण्यात आलेले आहेत. आष्टी तालुक्यामध्ये सर्वात कमी उत्पादन मिळाले असुन ७८८ हेक्टर उपलब्ध क्षेत्रात २१० मे.टन इतके उत्पादन मिळाले. यासाठी वापरण्यात आलेले मत्स्यबीज ११.३४ लाख वापरण्यात आलेले होते. माजलगांव तालुका हा गोदावरी व सिंदफना नदीच्या लगत असल्याने सिंदफना नदीवर माजलगांव धरण बांधले आहे. या धरणात उपलब्ध जलसाठा भरपूर प्रमाणात असल्याने मिळणारे उत्पादन बीड जिल्ह्यात सर्वात मिळाले आहे व माजलगांव तालुक्यात मत्स्यव्यवसायाचा विभाग हा मोठ्या प्रमाणात झालेला आहे.

आष्टी तालुका हा डोंगराळ प्रदेशातील असल्याने तेथे तीव्र उतार आहे. त्यामुळे नद्या पावसाळ्यात तीव्र गतीने वाहतात. वाहणाऱ्या नद्या हंगामी असून तो भाग उताराचा असल्यामुळे वाहते पाणी सुद्धा कमी दिवस वाहते. अनियमित पावसाचे प्रमाण असल्यामुळे जलसाठा कमी प्रमाणात आहे. त्यामुळे बीड जिल्ह्यात सर्वात कमी उत्पादन आष्टी तालुक्याचे आहे. सन १९९१-९२ च्या अहवालानुसार मत्स्यव्यवसायासाठी १८३५४ हेक्टर क्षेत्रातून २५८० मे.टन उत्पादन मिळण्यासाठी ९८ लाख मत्स्यबीज वापरण्यात आले होते.

तक्ता नं. २

तालुकानिहाय मत्स्यव्यवसायाचे वितरण सन २००४-०५

अ.क्र.	तालुका	घांची लांबी	मत्स्यव्यवसायाचे एकुण क्षेत्र (हेक्टर) (सरोवरे, तलाव, तळी)	मत्स्यव्यवसायासाठी उपभोगात आणलेले क्षेत्र (हेक्टर)	भुजलमत्स्य उत्पादा (मे.टा)	मत्स्यव्यवसायात वापरलेले बीज (लाखात)	सहकारी संख्या
१	आष्टी	७२.००	१४०१	८६०	११४	३.००	५
२	पाटोदा	३२.००	८३२	७३२५	२१७	७.००	७
३	शिरूर (का)	१८.००	५७५	५६५	१९९	५.००	७
४	गेवराई	१५४.००	६२५	५८५	३३२	८.००	६
५	माजलगांव	१५६.००	९०२३	८९९७	७८५	१९.००	९
६	वडवणी	१८.००	७७५	५५७	१७९	४.००	५
७	बीड	८८.००	१९६८	१००३	४६८	१३.००	१७
८	केज	७६.००	५६६७	४८३२	८८९	१४.००	१३
९	धारूर	१४.००	५४२	४१९	१७६	४.००	५
१०	परळी	१०.००	९४९	८४९	२४९	५.००	१४
११	अंबाजोगाई	१०.००	६३५	४३५	३६५	८.००	७
	एकुण	६४८.००	२२९९२.००	२६४२७.००	३९६५.००	९०.००	९५.००

संदर्भ : मत्स्यव्यवसाय विकास अधिकारी कार्यालय बीड

तक्ता नं. २ वरून असे निदर्शनास आले की, सन २००४-०५ साली बीड जिल्ह्याची लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणात वाढली व प्रशासनाच्या सोयीनुसार जिल्ह्याच्या प्रशासकीय विभागानुसार विभाजन करण्यात आले. व नोंदणीकृत ११ तालुक्यांचा समावेश झालेला आहे. यामध्ये मत्स्यव्यवसायात उपलब्ध क्षेत्रात तेवढेच असून फक्त तालुक्याची विभागणीनुसार क्षेत्रांची विभागणी झालेली दिसून येते. सन २००४-०५ साली पावसाचे प्रमाण जास्त असल्याने पाणीसाठा उपलब्ध झाल्यामुळे जिल्ह्यामधून सर्वात जास्त केज तालुक्याचे मत्स्य उत्पादन मिळाले आहे.

मत्स्य उत्पादन विकासामध्ये सहकारी संस्थेचा वाटा मोठ्या प्रमाणात दिसून येतो. केज तालुक्यात १३ सहकारी संस्था आहेत. यासाठी लागणारे मत्स्यबीज १४ लाख वापरण्यात आले होते. त्यानंतर माजलगांव तालुका हा गोदावरी धरण यांच्या

जलसाठ्यामध्ये गोड्या पाण्यातील मासेमारी मोठ्या प्रमाणात चालते तेव्हाही ९ सहकारी संस्था असून त्याटिकाणी मत्स्यव्यवसाय लायवक्षेत्र ८९९७ हेक्टर असून या क्षेत्रातून ७८५ मे. टन उत्पादन मिळाले आहे. त्यासाठी १९.०० लाख मत्स्यबीज वापरण्यात आले होते. तर सर्वात कमी उत्पादन आष्टी तालुक्यातील असून ८६० हेक्टर क्षेत्रातून ११४ मे. टन उत्पादन मिळाले आहे. त्याकाळी ३.०० लाख मत्स्यबीज वापरण्यात आले होते व तेथे ५ सहकारी संस्था कार्यरत आहेत.

बीड जिल्ह्यात मत्स्यव्यवसायासाठी उपयोगात आणलेले क्षेत्र १००३ हेक्टर असून तेथे विंदुसरा प्रकल्प हा गोड्या पाण्यातील मासेमारी साठी प्रसिध्द आहे व तेथे १७ सहकारी संस्थांना मान्यता देण्यात आली आहे. उपलब्ध क्षेत्रातून ४६८ मे. टन उत्पादन मिळाले आहे. त्यासाठी १३.०० लाख मत्स्यबीज वापरण्यात आले.

सन २००४-०५ नुसार मत्स्यव्यवसायासाठी १९७३४.०० हेक्टर जलसाठ्यातून ३९३५ मे. टन उत्पादन मिळाले आहे. त्यासाठी लागणारे मत्स्यबीज ९१.०० लाख वापरले होते. दोन्ही तक्त्यावरून मत्स्यव्यवसायाचा विकास हा २००४-०५ साली झालेला दिसून येतो. कारण मत्स्यव्यवसायाचा विकास करण्यासाठी सहकारी संस्था व सभासद संख्या वाढवलेली आहे. बीड जिल्ह्यामध्ये व्यापाराच्या दृष्टीने माशांच्या जाती आहेत. वाडू, मरळ, कोळी, राडू, मारुण्य, सीबी, बाम, कामदा, वगैरेस, पोटीभाक, पाटोळा, सिंग खेडला, देवरा, गिहूल, मूरी, कानेरी, चापरी, कोवीर, वेकडी, सेलन, तांबू, गंगावली, घोडसिंगा, गूगाखेड यामध्ये बंगाल काटर्स ही जात कोलकत्याहून मागविली जाते. जिल्ह्यामध्ये मच्छीमार करणारे भोई, कहार, विमर, कोळी इ. जातीचे लोक आढळतात. मासेमारी ओढ जाळे, फेकजाळे यांचा उपयोग करतात. हे जाळे सुनीदोरी, नायलॉन दोरी यांचे बनवलेले असणे. मत्स्यव्यवसायासाठी वाढ होण्यासाठी दरवर्षी मासेमारी भरणाऱ्या लोकांना आर्थिक मदत दिली जाते.

निष्कर्ष

१. मत्स्यव्यवसायाचा विकास होण्यात सहकारी संस्थांचा वाटा मोलाचा आहे.
२. पर्जन्याशिवाय मत्स्यव्यवसायाची वाढ व विकास शक्य नाही.
३. व्यापारी दृष्ट्या चालणारा मत्स्यव्यवसाय माशांच्या जातीमध्ये बदल झालेला दिसून येतो.
४. पावसाच्या अनिश्चित पणामुळे मत्स्यबीजाच्या प्रमाणात बदल झालेला दिसून येतो.
५. मासेमारीसाठी आर्थिक मदत केल्याने मत्स्यव्यवसायात बदल झालेला दिसून येतो.

संदर्भ सूची

१. बीड जिल्हा आर्थिक व सामाजिक समालोचन अहवाल सन १९९२ ते २००५.
२. बीड जिल्हा यथार्थ दर्शी योजना सन १९९१ ते १९९२.
३. मत्स्य विकास अधिकारी, कार्यालय, बीड
४. सामान्य भारताचा भूगोल : सावंत / तावडे हिमालया प्रकाशन, कोल्हापूर.